

15. Materiały do Dziejów Sztuki Sakralnej na Ziemiach Wshodnich Dawnej Rzeczypospolitej / [red. naukowa Jan K. Ostrowski]. – Kraków, 2006. – Т. 14. – 582 s.
16. Pamiętki miasta Stanisławowa // Kurjer Stanisławowski. – Stanisławow, 30.V.1937.
17. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajow słowiańskich : Т. 1–11. – Warszawa, 1880–1892.

В статье рассматриваются основные исторические и культурологические аспекты появления костела Непорочного Зачатия Девы Марии в городе Станиславов (теперь – Ивано-Франковск). Особенное внимание обращено на появление в конце XVII – в начале XVIII вв. оригинального фасада коллегиаты, что повлияло на дальнейшее развитие архитектуры региона.

Ключевые слова: барокко, коллегиальный костел, двубашенный фасад, мавзолей.

The article is about the main historical and cultural aspects of the constructions of Collegium of Holy Virgin Maria in Stanislaviv (today Iwano-Frankivsk). The main attention gives to the new original facade of the collegiums at the end of XVII – the beginning of XVIII century, that has a strong hold to the development of architecture generally in the region.

Key words: baroque, Collegium Catholic church, double-tower facade, mausoleum.

УДК 746.4 (477+391)

ББК 85.126+63.5 (4 Укр)

Христина Нагорняк

НАРОДНИЙ ОДЯГ ПОКУТТЯ КІНЦЯ ХІХ – СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ В ОБРЯДАХ І МАГІЧНИХ ДІЯХ

У статті досліджено роль народного строю в обрядовій культурі Покуття. Висвітлено символічне значення складових обрядового костюма та магичні дії, характерні для хрещення, весілля, похорону.

Ключові слова: костюм, обряд, хрещення, весілля, похорон, Покуття.

Багато науковців у своїх працях досліджували роль народного строю в обрядовій культурі українців різних етнографічних регіонів України. Проаналізувавши праці таких дослідників, як З.Васіна [2], Ф.Вовк [3], Н.Гурошева [6], Г.Маслова [8], Т.Ніколаєва [9], Г.Стельмашук [1], Л.Чайковська [19], Г.Щербій [20], можемо стверджувати, що роль традиційного строю етнографічного регіону Покуття в народній обрядовості малодосліджена тема у вітчизняній етнографії і мистецтвознавстві, спробуємо поглибити її на “польових матеріалах”, зібраних нами в регіоні. **Мета** статті – висвітлити символічне значення окремих елементів обрядового костюма та їхню роль в обрядах і магичних діях на Покутті.

Насамперед зазначимо, що до обрядового вбрання належить одяг для хрещення, весільний і поховальний.

Завдяки своїй символічній навантаженості, стрій, будучи матеріальним витвором, міг виконувати функції, властиві феноменам духовної культури.

Г.Щербій підкреслює, що багатоманітність символів і варіантів їх поєднання безпосередньо пов'язані з призначенням народного строю. Так, при переході від повсякденного вбрання до святкового, а також від святкового до обрядового активно зростала роль знакових функцій. Водночас на задній план відходила практична функція: у святковому костюмі їй належала другорядна роль, а в обрядовому практичні властивості окремих елементів узагалі не бралися до уваги [12, с.133].

Далі автор звертає увагу на те, що відмінність у співвідношенні практичності й знаковості присутня й на рівні окремих властивостей компонентів строю. Найменш інформативними є конструктивні особливості – крій, силует, пропорції одягу. Вони певною мірою стабільні не лише в межах одного етносу, а й мають чимало близьких рис у сусідніх і навіть досить віддалених народів. Особливості ж декоративно-художнього оформлення одягу більш відкриті для втілення – у рамках традицій – особистих бажань і смаків. Тому художні прийоми, їх виражальні засоби багатоманітніші не лише в історичному, а й у територіальному плані та здатні виступати символами широкого кола духовних цінностей [12, с.134].

Майже всі обряди та ритуали тісно стикались із магічними заходами, котрі мали забезпечити сім'ї й окремій людині щастя, багатство та плодючість, захистити її від злих сил.

Здебільшого обрядовими символами виступали окремі компоненти строю: хустка або рушник на сватанні, крижмо на родинах, біла (або чорна) хустка на похороні та ін. Вони мали охороняти людину від злих сил, принести добробут, здоров'я, кохання. Чимало обрядових символів мають давнє походження і, практично, не використовувались у повсякденній ноші. Зокрема, виготовлений архаїчним способом за допомогою веретена поховальний одяг, збережені у весільному обряді окремі частини строю (*гугля* – старовинний, з білого доморобного валяного сукна гуцульський плащ-накидка), форми крою (*додільні* сорочки), способи одягання деяких речей (за допомогою зав'язок) – усе це наділялося надзвичайними магічними рисами.

Чимало магічних дій спостерігається в родильній обрядовості, яка є складовою частиною сімейної обрядовості. Склалася ціла одягова система, що нібито мала оберігати жінку. Так, нерідко вагітна жінка підперізувалася широким вовняним поясом, який слугував за оберіг, а гуцулки надягали чоловічі штани, щоб відволікати увагу злих сил [12, с.167] і для того, щоб деякий час приховувати свій стан від “злих очей”. (Власні спостереження – далі – ВС).

Уже при народженні дитини виконувалися певні магічні обряди. Обов'язковим було сповивання новонародженої дитини в сорочку матері, а також перев'язування дитини червоним поясом, що мало оберігати від нечистої сили.

За повір'ям, перед тим, як одягнути на дитину черес, у сорочці потрібно потримати ніж або металевий предмет, тобто виконати певні магічні дії (у цьому випадку маємо справу з контактною магією). Відповідно до повір'я, дитина, торкаючись сорочечкою і тілом до металу, “повинна виростати міцною, як залізо” [19].

На Покутті зберігся і до наших днів звичай хрестити всіх дітей у сім'ї в одній сорочечці, для того щоб діти любили й поважали одне одного впродовж усього життя [ВС].

“Додільна” сорочка мала найвищий ритуальний статус в обрядовій культурі українців. Добробут, нерозлучність нової родини могли забезпечити, за традиційним уявленням українців, саме “додільна” сорочка молодої на весіллі. І тільки таку сорочку зберігала кожна жінка собі на смерть, яку одягали небіжчиці як оберіг, що мав забезпечити їй “суцільний” (бажаний) спокій у вічному житті.

Особливою магічною силою, як вважалося, володіли предмети ноші, виготовлені спеціально для того чи іншого обряду власними руками. Так, дівчина неодмінно повинна була вишити сорочку своєму нареченому. Символічне значення мали й обов'язкові дарунки – чоботи, які наречений дарував своїй дівчині, а також у деяких селах Покуття чоботи дарував зять тещі, і намітка – подарунок свекрусі від невістки.

Ще одним важливим елементом одягового комплексу на Покутті, який відіграв важливу роль у сімейній обрядовості, був кожух. Про символічне значення кожуха знаходимо відомості в праці Г.Й.Горинь: “У зв'язку з тим, що кожух символізував багатство і щастя, він займав значне місце в народній і весільній атрибутиці. На розстелений кожух приймали новонародженого, садовили молодих на весіллі. Мати у вивернутому кожусі зустрічала молодих після шлюбу” [5, с.52]. Також кожух був обов'язковим додатком до приданого дівчини, про що свідчать наші записи.

До семантично насичених компонентів костюма належать пояси. Пояс здавна був одним з обов'язкових елементів вбрання і виконував чимало утилітарних функцій. Ним закріплювався на талії поясний і верхній одяг, на поясі носили дрібні предмети, необхідні в повсякденному вжитку: широкий шкіряний чоловічий пояс – “черес” на Покутті розглядався і як засіб захисту м'язів живота під час важкої фізичної праці. Поряд із цим пояси були й своєрідною окрасою вбрання як справжні витвори мистецтва [12, с.121].

На давнє походження поясів і їх значення вказують пов'язані з ними численні повір'я та прикмети. Магічні функції, що за народним уявленням були притаманні поясам, зумовили їх велику роль у народній обрядовості як оберігів. Очевидно, пов'язаний навколо тіла пояс розглядався як один з варіантів магічного замкненого кола, поза яким мали залишатися злі для людини сили. Ця функція пояса наочно розкривається в ритуалі традиційного покутського весілля. Вважалося, що під час весілля для молодих особливо небезпечно всіяке зло. Щоб уберетися від нього, молода дарувала своєму судженому власної роботи червоний пояс.

Особливе значення пояса фіксується в ритуалах життєвого циклу. У триаді “народження, життя, смерть” пояс займає середнє положення і має вітальну життєствердуючу семантику: входження дитини в життя, включення її в соціум, установлення шлюбних стосунків, запліднення. Зав’язування пояса на дитині підтверджувало її людський окультний статус. Померлу хрещену дитину обов’язково потрібно було підперезати – тобто факт причетності дитини до світу людей фіксувався за допомогою пояса. Іноді пояс укладали на дно поперек домовини згідно з повір’ям, за яким при воскресінні небіжчик також мав бути підперезаний поясом.

Не випадково відсутність пояса фіксується в обрядах, пов’язаних з культом природи, її життєвими циклами, приміром, на свято Івана Купали. Пояс віддзеркалював подвійну сутність людини як біологічної та соціальної істоти. Його центральним положенням на фігурі фіксувалося місце поєднання, розмежування сакрального верху та матеріально-тілесного низу. Семантика пояса була тісно пов’язана з ідеєю плідності, сексуальної сили, дітонародження. У традиційній свідомості пояс був тією межею, що відокремлювала фізіологію від культури. Імовірно, що це значення межі закладено й в одній з назв доморобного пояса – крайка, тобто “край”, “межа”, “кордон”, “кінець”, “берег”. Сприйняття пояса як кордону проявлялося в обрядах, пов’язаних з першим вигоном худоби на пасовище. Ритуал проходження худоби через пояс мав забезпечити повернення та єдність худоби з житлом, убезпечити її від дикого звіра. Традиційний тканий пояс часто фігурує в дівочих ворожіннях на весіллі. Ритуальне розв’язування червоного пояса, його розкладання, переступання через нього мало полегшити пологи. Натомість відсутність пояса свідчила про загрозу з боку персонажа, що належав до неосвоєного світу дикої природи, а відтак наявність у нього нечистої сили та відсутність фертильного статусу. До таких народна традиція відносила міфологічні персонажі (русалок, мавок, берегинь), а також відьом – усі вони були одягнені в сорочку без пояса. І навпаки, наявність пояса захищала людину від злих, демонічних потойбічних сил, пояс усвідомлювався як охоронний знак.

Ще однією важливою складовою народного вбрання, яка насичена символами, є головні убори. З давніх-давен у головних уборах українців важливу інформативно-знакову роль виконували атрибути-символи. Особливо різноманітними вони були в зачісках і головних уборах дівчат і жінок.

Г.Стельмашук у своїй праці “Традиційні головні убори українців” зазначає: “Особливо складною знакова система була у весільних головних уборах. Засватані дівчата носили на голові знак у вигляді кольорових пов’язок, квітів. Весільну дружку і наречену розпізнавали по кольору стрічок, різновидності вінків. Головний убір нареченого позначали знаками у вигляді букетів із пир’я, намистин, квітів, галузок, маленьких віночків. Атрибути і символи мали регіональні відмінності. Тут мало значення все: з якого матеріалу виготовлений знак, його колір, порядок розміщення” [15, с.161].

Ритуальні головні убори Покуття вирізняються архаїчними національними особливостями, які в більшості покутських сіл побутують і в сучасних весільних обрядах. М.Федушак у своїх дослідженнях, які стосуються весільного барвінкового вінка, слушно пропонує розділити саме поняття “вінок” на три типи: вінком вважати головний убір дівчини у формі кола; вінцем – розмаїтий декор у накритті голови нареченої, а вінчиком або віночком – барвінковий символічний весільний атрибут [18, с.23].

Власне з процесу створення барвінкового віночка й починалося весілля на Покутті. Збирати барвінок вирушали до схід сонця. Ішла сама молода або молода з друзками. У деяких селах Покуття (на Коломийщині) барвінок збирали дружби або брат молоді [ВС]. Плели вінки, коли дівчата прибирали гільце. Найчастіше починала шити віночок мама, інколи й тато нареченої, продовжували свашки. На “вінки” запрошували газдинь, які є порядними господинями й добре живуть із чоловіками. Покутський віночок характерний чотирма монетами або медаліками-“огнушками”, пришитими разом із червоними нитками китицями із чотирьох боків обруча. Над скронями блищали золочені барвінкові прикраси – “затички”. На тім’ї, у центрі перехрестя із червоних ниток, уміщували золочене “штерно” – квіточку з барвінкового листа. Обов’язковим елементом покутського віночка був часник, зубчики якого пришивали з двох боків від зурочень.

В українській весільній обрядовості важливе місце посідає звичай “розбирання” (завивання, зав’язування) молоді. Цей обряд здійснювали в останній день весілля на Покутті. Посе-

ред хати стелили верету, клали одну з подушок молодої, на яку сідала княгиня. Своячки знімали їй з голови вінок, розчісували на дві половини волосся і плели у дві коси. Коси заплітали в “колач” поверх голови, на них клали чеpecь, яким свекруха тричі хрестила невістку. Поверх чепця ставили рубок: довший його кінець складали у восьмеро й обводили попід бороду, роблячи т. зв. “підборідді”. Другим кінцем обводили чеpecь і, врешті, зрівняні кінці перев’язували на потилиці й спускали вниз по плечах. Поверх цього на чоло молодої клали вінок, стрічку якого пришпилювали, а на потилиці зав’язували. Відколи молоду зав’язали, то вона вже не мала права показатися з непокритою головою (Коломийщина) [BC].

Хустки, намітки, очіпки теж відігравали важливу роль в обрядах. За народним звичаєм, заміжній жінці скидати хустку з голови вважалося великим гріхом. Протягом року не знімали хустку, якою був обв’язаний очіпок у першу шлюбну ніч (це означало б “світити очіпком”), а також не дозволялося знімати його й ходити з відкритою головою [15, с.202].

Головні убори – хустка й очіпок – виступали в ряді випадків відповідними символічними знаками. Так, удова, що бажала одружитись, одягала як знак червоний очіпок – і в будень, і у свято.

Хустка іноді означала лист до нареченого. Хустками, як і рушниками, при сватанні перев’язували вище ліктя руки сватів. Хустки як символ достатку дарували на весілля, ними скріплювали руки молодим, “щоб шлюб був міцним”. Хустка виконувала функцію “єднання молодих” у весільному обряді всіх східних слов’ян.

Намітка теж була обов’язковим атрибутом весільних обрядів – покривання молодої, єднання молодих, її так само дарували на весілля. За народним повір’ям, намітка виконувала ще й функцію оберега.

Важлива роль головних уборів і в поховальних обрядах. Г.Стельмашук відзначає, що в XIX – на початку XX ст. в Україні похорони повсюди здійснювалися за церковно-християнським обрядом, який, однак, містив у собі нашарування язичницької обрядовості. За народним повір’ям, людина продовжувала жити в потойбічному світі й тому її відповідно споряджали. Цікаво, що одні й ті ж головні убори, але з різним функціональним навантаженням, застосовувались у весільній і поховальній обрядовості. Як уже відзначалось, у певні історичні періоди слов’янські дівчата ходили з розпущеним волоссям. У XIX – на початку XX ст. розплетене волосся побутувало не лише у весільних, а й у поховальних обрядах. Але тут воно було знаком трауру [15, с.204].

Головні убори в поховальних обрядах, як й інший одяг, відігравали чітко визначену функцію. Вважали, що коли помирає дівчина, її потрібно спорядити на той світ як наречену. Тому їй одягали на голову вінок. У тих місцевостях, де побутував звичай одягати на голову вінок нареченому, у домовину дівчини клали два вінки.

Під час поховального обряду часто перев’язували хустками хрести й хоругви. Хустку, а інколи дві, вивішували над могилою парубка або дівчини. Хустками обдаровували присутніх на кладовищі. У селах Снятинщини й до сьогодні зберігся звичай під час прощання з покійником близьких його родичів обдаровувати: чоловіків – сорочками, жінок – хустками [BC].

У XIX ст. в Україні померлого ховали, надягаючи йому на голову шапку. У кінці XIX – на початку XX ст. шапки, як правило, клали поруч з покійником. На Гуцульщині жонатому клали біля голови шапку, а парубкові – крисаню.

Коли людина померла, її одягають у все нове. На Покутті в кінці XIX – на початку XX ст. покійника одягали тільки в домотканий одяг, категорично відкидаючи шкіряні та металеві предмети, які “не пустять покійного в рай” [10, с.35].

Г.Стельмашук зазначає: “За народними віруваннями, магічну силу мали також нашійні прикраси – коралові і бурштинові намиста. Серед селян широко побутувало повір’я, що коралі оберігають жінку від злих духів. Кораловому і янтарному намистам приписували магічну силу, що охороняла жінок від головного болю, поліпшувала зір” [16, с.100]. Натомість, коли жінка помирала, з неї знімали всі шийні прикраси й ховали без них [BC].

Підсумовуючи, можемо сказати, що особливості функціонування народного одягу відкривають найтісніший зв’язок його із світоглядом покутян. Адже майже всі його компоненти активно включались у те чи інше обрядове дійство, що своїм корінням сягає глибокої давнини. Такі елементи народного строю покутян, як сорочка, пояс і хустка, мають найбільшу магічну дію і використовуються в усіх видах сімейної обрядовості.

Розглянуті давні звичаї та обряди – розплітання коси нареченої, “покривання нареченої”, обряд єднання, заборона ходити одруженій жінці без головного убору тощо – свідчать про тісний зв’язок головних уборів з їх функціями й атрибутами-символами. Найвні тут й елементи, пов’язані з іншими уявленнями покутян, такими як бажання багатства (вивернутий кожух), залучення молодого та молодої до сімейного вогнища, елементи контактної магії. Описані обряди свідчать про те, що в кінці XIX – середині XX ст. у народному вбранні на Покутті все ще залишалися активними функції оберегова й знакова.

1. Білан М. С. Український стрій / М. С. Білан, Г. Г. Стельмашук. – Львів : Фенікс, 2000. – 325 с. : іл.
2. Васіна З. О. Український літопис вбрання : [книга-альбом] / З. О. Васіна. – К. : Мистецтво, 2006. – Т. 2. – 448 с. : іл.
3. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології / Ф. Вовк. – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с. : іл.
4. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис / О. Воропай. – Мюнхен : Українське вид-во, 1958. – Т. 1; 1966. – Т. 2. – К. : Етнос, 2008. – 687 с.
5. Горинь Г. Й. Шкіряні промисли західних областей України (друга пол. XIX – поч. XX ст.) / Г. Й. Горинь. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 52.
6. Гурошева Н. О. Обрядова роль традиційного одягу українців / Н. О. Гурошева // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 4.
7. Маєрчик М. Одяг, як символічне тіло / М. Маєрчик // Тіло в текстах культур. – К., 2003. – С. 69–82.
8. Маслова Г. Народная одежда русских, украинцев и белоруссов в XIX – начале XX в. / Г. Маслова // Восточнославянский этнографический сборник. – М., 1956. – С. 71–118.
9. Ніколаєва Т. Український костюм. Надія на ренесанс / Т. Ніколаєва. – К. : Дніпро, 2005. – 320 с. : іл.
10. Паньків М. Сучасні традиційні обряди на Покутті та проблеми їх збереження / М. Паньків // Етнос і культура. – 2003. – № 1. – С. 35.
11. Паньків М. Весілля у селі Вербівцях на Городенківщині / М. Паньків. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 108 с.
12. Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник / [Пономарьов А., Артюр Л., Бетехтіна Т. та ін.]. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.
13. Кіреєва-Лутченко Р. Покутське весілля / Руслана Кіреєва-Лутченко // Ямгорів. Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах. – 2000. – Ч. 11–12. – С. 173–185.
14. Стельмашук Г. Магічне коло (вінок як символ і оберіг) / Г. Стельмашук // Літопис Червоної калини. – 1993. – № 3–4. – С. 60–62.
15. Стельмашук Г. Г. Традиційні головні убори українців / Г. Стельмашук. – К. : Наукова думка, 1993. – 240 с.
16. Стельмашук Г. Г. Магія народного одягу / Г. Стельмашук // Жовтень. – 1982. – № 10. – С. 99–100.
17. Стельмашук Г. Про що розповідає дівочий вінок? (атрибути-символи на головних уборах дівчат) / Г. Стельмашук // Літопис Червоної калини. – 1992. – № 6–7. – С. 66–68.
18. Федущак М. Прикрашання квітами – квітання / М. Федущак. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – 60 с. : іл.
19. Чайковська Л. Обрядова функція народного вбрання на Волині другої половини XIX – початку XX ст. / Л. Чайковська // НТЕ. – № 6. – 2007. – С. 47–54.
20. Щербій Г. С. Народне і професійне в сучасному одязі / Г. С. Щербій // НТЕ. – 1983. – № 5. – С. 50–55.

В статтє исследована роль народного строя в обрядовой культуре Покуття. Освещены символическое значение составляющих обрядового костюма и магические действия, что характерны для крещения, свадьбы, похорон.

Ключевые слова: *костюм, обряд, крещение, свадьба, похороны, Покутье.*

The article considers the place of folk clothes in a ritual culture of Pokuttia. A symbolic meaning of components of a ritual dress is highlighted. Attention is paid to magic actions used in Epiphany, Wedding and Funeral.

Key words: *dress, ritual, Epiphany, Wedding, Funeral, Pokuttia.*